
Милутин СРЕЋКОВИЋ

СТРУКТУРЕ И ЗНАЧЕЊА

„Сан и несан“ Данила Николића

Свакој правој и великој књижевној теми нманентна је трихотомија структура, без које се не може засновати њен уметнички ентитет. Ова трихотомија подразумева уметничку вештину обликовања прототипске стварности, вредносно надградњу фабулативних и сижејних односа и изванвременски треиутак дела, који претпоставља ентропијску вечност саграђеног. Теоријско термиолошка раздвајања поменуте трихотомије упућују на читаочев план дела, пишчев план и на план универзалних вредности. На читаочевом плану развија се свет књижевних јунака дела, пишчев план је простор за успостављање „горње пројекције“ тематског избора, док на универзалном плану читалац постаје књижевни јунак дела. Разматрајући уметнички поступак при развијању теме приповетке „Сан и несан“ Данила Николића, покушаћемо да сагледамо како писац успоставља органску целовитост прва два плана и како њихову уметничку природу „преводи“ из стварности одређености теме у сфери њених универзалних значења. Приступ тумачењу овакво виђењих односа подразумева јединство читаочевог и пишчевог плана као интеграм стварности која се тематизује (и писац је, попут читаоца, заробљеник простора и времена, онај стварношћу обузети човек, али који јој припада и као *њен део* и као *њен сачиниатељ*, који, за разлику од свог читаоца, уме да проживљава и транспонује своје осећање дистанце), и универзалиу самерљивост теме као стварност судбине која се живи у јединству времена. Тако стварност теме постаје стварност времена.

Читаочев план приповетке „Сан и несан“ фабулативно је осмишљен као сукоб између бирократски деформисане свести која наступа у име псеудоморалне друштвене одговорности, и човековог права на проживљавање оног „ирационалног остатка“ што лежи на дну „неког страшиног сна, једног или свих наших предака“, дакле, права на властите егзистенцијално одређење, које ће Јовану Лакетићу, главном јунаку ове приповетке, бити ускраћено негативним друштвеним квалификацијама. Систем мотивације бирократске друштвене структуре обухвата како занимљив мозаик њене социјалне условљености, тако и унутрашњу профилацију њених антрополошких својстава. Људи који јој припадају пре свега чине Фирму. Тако Радак, један од оних нападача на Лакетића који признају само здрав и користан сан, који чак знају „шта могу сањати“, има лулу „на којој је белим словима било угравирано име фирме“. Фир-

ма подразумева јединство ставова, „устаљени ред и освештану праксу“, „налог“, одговорност, идеологизирано устројство институције, самокритику као облик јавног, садомазохистичког понижавања. У једној слици писац упоређује главног уредника фирме „Спектар“ са подофициром: „Молим вас“, рече главни уредник, па се нагло, као подофицир, окрену налевокруг“. Ова компарација од нарочите је квалификативне коинтације, јер у њој препознајемо заповест, схематизам понашања, прописну слободу. Па ипак, бирократија се понајмање може дефинисати као отуђена структура друштва (таква дефиниција не прелази ниво упрошћеног социологистичког закључивања), већ се може разматрати по својој антрополошкој природи. Мада по својој друштвеној констелацији припада систему преноса власти, дакле, механизму помоћу којег олигархија моћника манипулише појединцима и масом, бирократија се по мериторним импликацијама своје антропологије, више од било које друштвене формације данас, приближава такозваној модерној религији и њеној савременој институционалности. Иза бирократије стоји космологија државе, која се у тоталитету бирократске свести доживљава као *civitas Dei*, и која древног бога супституира данашњим моћником власти, према коме се бирократија односи са дубоком религиозном оданошћу. Бирократ је модерни *homo religiosus*, и као такав он је реликт митске свести, са бесконачном моћи ревитализације. Иза јунака Николићеве приповетке, иза њихове хајкачке насртљивости на танку и преосетљиву душевну прећу егзистенционално ирационализованог Лакетића стоји друг Мутап, који је „познат и као ловац“. „Стрефи птицу, а мени каже: „Ми једним метком обарамо“, прича о њему главни уредник. Тај Мутап налази се у дискретном залећу онога што се у приповеци догађа, он је невидљив али свевидећи, његов временски контекст је у претећем исказу“ „ми једним метком обарамо“ (у свим митовима богови обарају једним ударцем муње), он је бог који уместо космичком снагом располаже форумском силом, једном речју, Мутап је у приповеци *spiritus agens* који влада религиозном свешћу потчињених. Према томе, унутрашње атрибуције Фирме упућују на Државу као религиозно устројство друштва.

Лакетићев „страх од ножа“ има темељну важност у структурирању пищевог плана приповетке. Главни јунак, оптужен да је у сну инжењера Таниновића угрозио сакросанктну хијерархију Фирме, осуђен на кафкијански факат кривице, брани се правом на сећање, на слутњу, и брани се од неког прастарог страха, који ће га на крају отеати у понор душевног мрака. „Нико ме није гонио с голим бодежом. Нисам још видео, нити био у некој кланици, а опет — имам ужасан страх од сечива. Од ватреног оружја не! Страх у сну и на јави. Стално ми се привиђа нож“! Овакав страх потиче из митске дубине времена и у њему се проживљава прастара опасност човека појединца од бога чији култ тражи жртву. Заснивајући надгрдњу приповетке на фабулирању Фирме као носиоца наиндивидуалне моћи и факутири сижеа у којима се та моћ конотативно анализује, писац је језгро подтекстуалних интерферирања фабуле и сижеа сачинио од садржаја подсвести свог јунака, и тако причу о човеку пораженом од институције свео у оквир ахетипа, да би симболичну пројекцију приповетке кодирало на њеном прожимању митског и савременог. Лакетићев страх је типично ахетипски страх од жртвовања, који је испуњавао човека у времену митског свепромижања живота, предочавајући му

могућност да у неком обредном тренутку и сам постане изабраник и тако буде принесен на жртву моћном богу, да га чека посвећени нож у руци првосвештеника. Нож који се привиђа Лакетићу искован је од митске твари. Страхом од њега исписана је човекова историја.

Архетипско језгро приповетке почива на трослојном значењу митског искуства: 1) човек је индивидуално обележен тек издвајањем за жртву; 2) поступак жртвовања подразумева апсолутно поверење у надлично функционисање божанског механизма; 3) бог који се храни жртвом остаје за све време невидљив. Сходно митском обрасцу, у приповеци „Сан и несан“ 1) за жртву је изабран човек са очигледно рудиментираним чулом за ствариост, тачније, за утилитарну рационализацију свог унутрашњег света; 2) тај човек убачен је у механизам бирократизованог састанка колегијума, који га, по логици своје лудости, спремно и одао жртвује моћној Фирми; 3) Држава која гута жртву остаје божански невидљива у позадини људске трагедије, коју је у својој интактној обезличености проузроковала. Полазећи од садашњег времена свог јунака, чији трагични неспоразум са животом има судбински праузрок у моделу мита, писац се послужио скривеном али препознатљивом архетипском референцијом да би један људски пораз видео као случај у неизбежној нужности постојања и да би му изнашао самерљивост у времену, у митским ритмовима трајања. Ту органску повезаност митског и стварног пишчев план је уобличио и изразио као причу о патњи и страдању, у којој је стари живот преварио новог човека. Структуре и значења ове приповетке стоје у функционално веома подешеној равнотежи.

Осећање мржње и осећање страха два су мотива од најдинамичнијег дејства на плану универзалних вредности „Сна и несна“. Психолошком мотивацијом мржње у експозицију приповетке уведен је лик Бранислава Шушука, помоћника главног уредника, кога љубав према супрузи приморава да трпи њена неверства, и коју своју повређену интиму маскира бирократском исправношћу и оданошћу. Шушук је у Лакетићу нашао објекат мржње — остали ће га прогањати са слутњом да је другачији од њих, од њихове психопатологије дневних потреба. Њихов однос према сну дефинише ирационалну природу њихове мржње. Тако, Шушук тврди: „Ја не сањам ника“. Дероња: „Човек је одговоран за своје снове“. Радак: „Требало би да снови имају користан садржај“. И тако даље. Како се види, њиховом страху од сна заједничко је избегавање поражавајућег сазнања да су преварени од живота. (Занимљиво је да писац то сазнање пораза већ у почетку приповетке приписује Шушуковој супрузи: „Јер, она се пробудила с једним од наших најстрашнијих сазнања: да смо преварени.“ Нема сумње у то да је овај исказ од вишезначне аксиолошке афирмације: он је кључ за размивање универзалних промера теме). Напротив, Лакетић ће окусити митски плод тог сазнања, па ће се његов страх преобразити у осећање егзистенцијалног ужаса, за који његови противници неће имати снаге, јер је у свету њихове фарсе трагедија непозната, па, сходно томе, неће бити ни осећања хамартије.

Стога Лакетићево проживљавање страха потиче из универзалног контекста бића: тај страх је онај врх у поступку приповедања, који у себи садржи могућност тумачења уметничке посебности у заснивању структуралне трихотомије „Сна и несна“. Он је у личностима приповетке первертован бирократским позитивизмом праксе и ујармљивањем у

живот, сапет издајом људског бића на плану интимае. Напротив, тај страх у Лакетићу раскопава древне изворе сазнања о природи људског, преображавајући се у егзистенцијалну драму савременог човека пред Фирмом као модерном матрицом тоталне репресије. Значења таквог страха фундирају универзални план ове, по свему антологијски вредне приповетке, дубоко прожета „једним од наших најстрашнијих сазнања: да смо преварени“. То сазнање из круга је оних егзистенцијалних запитаности које нас уводе у суштаствену проблематику дела, претварајући његовог читаоца у његовог јунака.